

15. ગ્રામમાતા

કલાપી

જન્મ : 1874, મૃત્યુ : 1900

કવિ સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ ‘કલાપી’નો જન્મ અમરેલી જિલ્લાના લાઠી ગામમાં રાજવી પરિવારમાં થયો હતો. લાઠી રાજ્યના આ રાજવી અત્યંત ઋજુ અને સંવેદનશીલ વ્યક્તિ હતા. તેમનું મુખ્ય સર્જન કવિતા ક્ષેત્રે રહ્યું છે. ‘કલાપીનો કેકારવ’ તેમનો જાણીતો કાવ્યસંગ્રહ છે. પાઠ્યપુસ્તકોમાં તેમની કવિતાઓ વખતોવખત સ્થાન પામતી રહી છે. ‘કાશ્મીરનો પ્રવાસ’ તેમનું જાણીતું પુસ્તક છે. એ ઉપરાંત તેમણે પત્રો - નિબંધ - ડાયરી અને અનુવાદ વિષયક પુસ્તકો પણ આપ્યાં છે.

‘ગ્રામમાતા’ કલાપીનું સૌને સ્પર્શી ગયેલું આપણી ભાષાનું નોંધપાત્ર ખંડકાવ્ય છે. સરળ ભાષામાં લખાયેલા આ કાવ્યમાં રાજાનું હૃદય બદલાતાં-સંકુચિત થતાં-ધરાનો રસકસ પણ કેવો બદલાઈ જતો હોય છે, તેનું મનોરમ તથા હૃદયસ્પર્શી વર્ણન થયેલું છે. વિવિધ છંદો ઉપર કલાપીનો કેવો પ્રશસ્ય કાબૂ હતો, તે પણ આ કાવ્ય વાંચતાં સમજાય છે.

શાદ્દલવિકીડિત

ઊગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમંતનો પૂર્વમાં,
ભૂરું છે નભ સ્વચ્છ-સ્વચ્છ, દીસતી એકે નથી વાદળી;
ઠંડો હિમભર્યો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
જે ઉત્સાહ ભરી દીસે શુક ઊડી ગાતાં મીઠાં ગીતડાં ! 1

માલિની

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના,
રમત કૃષિવલોનાં બાલ નાનાં કરે છે;
કમલવત્ ગણીને બાલના ગાલ રાતા,
રવિ નિજ કર તેની ઉપરે ફેરવે છે. 2

અનુષ્ટુપ

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી,
અહો કેવું સુખી જોડું કર્તાએ નિરમ્યું દીસે ! 3

વસંતતિલકા

ત્યાં ધૂળ દૂર નજરે ઊડતી પડે છે,
ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઈ આવે;
ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઊભાં રહીને,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ જોતાં. 4

મંદાકાન્તા

ધીમે ઊઠી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી,
વૃદ્ધા માતા નયન નબળાં ફેરવીને જુએ છે;
ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજુ શાંત બેસી રહીને
જોતાં ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે. 5

અનુષ્ટુપ

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં,
કૃષિક એ ઊઠી ત્યારે ‘આવો બાપુ’ કહી ઊભો. 6

શાર્દૂલવિકીરિત

‘લાગી છે મુજને તૃષ્ણા, જલ જરી દે તું મને’ બોલીને,
અશ્વેથી ઊતરી યુવાન ઊભીને ચારે દિશાએ જુએ;
‘મીઠો છે રસ ભાઈ ! શેલડી તણો’ એવું દયાથી કહી,
માતા ચાલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઊભી શેલડી. 7

વસંતતિલકા

પ્યાલું ઉપાડી ઊભી શેલડી પાસ માતા,
છૂરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી;

ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
ને કૈં વિચાર કરતો નર તે ગયો પી. 8

અનુષ્ટુપ

‘બીજું પ્યાલું ભરી દેને, હજુ છે મુજને તૃષા’,
કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું. 9

મંદાકાન્તા

કાપી-કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની,
એકે બિન્દુ પણ રસ તણું કેમ હાવાં પડે ના ?
‘શું કોપ્યો કે પ્રભુ મુજ પરે ?’ આંખમાં આંસુ લાવી,
બોલી માતા વળી ફરી ધૂરી ભોકતી શેલડીમાં. 10

અનુષ્ટુપ

રસહીન ધરા થૈ છે, દયાહીન થયો નૃપ;
‘નહીં તો ના બને આવું,’ બોલી માતા ફરી રડી. 11

વસંતતિલકા

એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો ને,
માતા તણે પગ પડી ઊઠીને કહે છે :
‘એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ બાઈ !
એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ ઈશ !’ 12

શાર્દૂલવિકીરિત

પીતો’તો રસ મિષ્ટ હું, પ્રભુ અરે ! ત્યારે જ ધાર્યું હતું,
આ લોકો સહુ દ્રવ્યમાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં;
છે જોયે મુજ ભાગ કેં નહિ સમો તે હું વધારું હવે,
શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ? 13

ઉપેન્દ્રવજ્ર

રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ !
પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે;
સુખી રહે બાઈ ! સુખી રહો સૌ,
તમારી તો આશિષ માત્ર માગું.’ 14

વસંતતિલકા

પ્યાલું ઉપાડી ઊભી શેલડી પાસ માતા,
છૂરી વતી જરી જ કાતળી એક કાપી;
ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
બહોળો વહે રસ, અહો છલકાવી પ્યાલું ! 15

● શબ્દસમજૂતી

ગ્રામમાતા ગામડાની સ્ત્રી **સુરખી** આછી લાલાશ **મૃદુ** કોમળ **હેમંત** એક ઋતુનું નામ; શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમંત-એ છ ઋતુઓમાંની એક ઋતુ; માગશર ને પોષ મહિનાની ઋતુ **અનિલ** પવન **શો** કેવો **ઉત્સાહ** હોંશ, **આનંદ ઉમંગ પ્રેરતો** ઉમંગ-ઉત્સાહ જગાવતો **કૃષીવલોનાં** ખેડૂતોનાં **કમલવત્** કમળ જેવા **નિજ** પોતાના **કર** હાથ (અહીં) કિરણ **કર્તાએ** કરનારે (અહીં) ભગવાને, જગત રચનારે **વિકાસી** પહોળાં કરીને **કુતૂહલે** આશ્ચર્યથી, કૌતુકથી **શિથિલ** ઢીલા (અહીં) વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે અશક્ત **કૃષિક** ખેડૂત **તૃષા** તરસ **પાત્ર** વાસણ, પ્યાલો **બિન્દુ** ટીપું **હાવાં** હવે **રસહીન** રસ વગરની **દયાહીન** દયા વગરનો **નૃપ** રાજા **ઈશ** ઈશ્વર **મિષ્ટ** મીઠો **દ્રવ્યવાન** શ્રીમંત, ધનવાન **ધરા** ધરતી, જમીન **કાતળી** શેરડીના સાંઠાનો નાનો ટુકડો

● ભાષાસજ્જતા

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. સવારનો સૂર્ય સુંદર લાગે છે.
2. કોમલને ઉદ્યાનમાં રહેવું ગમે છે.

ઉપરનાં વાક્યો કોઈ હકીકત કે વાસ્તવિકતાનો નિર્દેશ કરે છે તેથી તેમને નિર્દેશાર્થક વાક્યો કહે છે. આવાં પાંચ નિર્દેશાર્થક વાક્યો પાઠ્યપુસ્તકમાંથી શોધીને લખો.

● અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમઅક્ષર પ્રશ્ન સામેના ☐ માં લખો :

- (1) આ કાવ્યમાં ‘ગ્રામમાતા’ એટલે ☐
(ક) ખેડૂતની પત્ની (ખ) ખેતી કરનાર સ્ત્રી
(ગ) ગરીબ સ્ત્રી (ઘ) યુવાન સ્ત્રી
- (2) ઘોડેસવાર યુવાને ગ્રામમાતા પાસે શું માંગ્યું ? ☐
(ક) રસ (ખ) શેરડી (ગ) શેરડીનો રસ (ઘ) પાણી
- (3) આ કાવ્યમાં ‘કર્તા’ શબ્દ કયા અર્થમાં પ્રયોજાયો છે ? ☐
(ક) વ્યાકરણ (ખ) ભગવાન (ગ) કંઈક બનાવનાર (ઘ) શેરડી પકવનાર
- (4) શેરડીનો રસ પીતાં-પીતાં રાજા શું વિચારે છે ? ☐
(ક) રસ કેટલો મીઠો છે ! (ખ) બીજો રસ માંગી પીવાનું વિચારે છે.
(ગ) શેરડીના પાક વિશે વિચારે છે. (ઘ) વૃદ્ધ સ્ત્રી વિશે વિચારે છે.

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર આપો :

- (1) બાળકો કુતૂહલપૂર્વક કોને જોઈ રહ્યા હતાં ?
- (2) ઘોડેસવારે ખેડૂતને શું કહ્યું ?
- (3) વૃદ્ધાએ ઘોડેસવારની તરસ છિપાવવા શું કર્યું ?
- (4) વૃદ્ધા ફરી રડતાં-રડતાં શું બોલ્યાં ?
- (5) વૃદ્ધાના પગે પડીને ઘોડેસવાર શું બોલ્યો ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખો :

- (1) કાવ્યમાં આલેખાયેલું હેમંત ઋતુનું વર્ણન લખો.

(2) તમે ક્યારેય કોઈ ખેતર કે વાડીમાં ગયા છો ? એ ખેતરમાં વાવેલા પાકનું નામ શું હતું ? એ કઈ ઋતુનો પાક હતો ? આઠ-દસ લીટીમાં એ ખેતરની હરિયાળીનું વર્ણન કરો.

(3) શેરડીમાંથી એક ટીપું રસ ન નીકળતાં માતા શું વિચારે છે ?

2. નીચેનો ભાવાર્થ રજૂ કરતી પંક્તિઓ કાવ્યમાંથી શોધીને લખો :

(1) ઘરડી ખેડૂત સ્ત્રી ધીમેથી ઊઠે છે. હાથનાં નેજવાં કરીને કોઈ આવી રહ્યું છે તે તરફ જુએ છે. તેનો પતિ શગડી પાસે બેસીને શાંત દેવતા ફેરવી રહ્યો છે !

(2) હે બાઈ ! હવે તું આ પ્યાલો રસથી ભરી દે. પ્રભુકૃપાએ એ નક્કી ભરાશે. હે બાઈ ! તું અને તારું કુટુંબ સૌ સુખી રહો. તમારી માત્ર આશિષ માગું છું.

3. નીચેના શબ્દો કાવ્યમાંથી શોધી એની નીચે પેન્સિલથી લીટી કરો. આ શબ્દોના અર્થ શબ્દકોશમાંથી શોધીને લખો :

સુરખી, મૃદુ, શિથિલ, કુતૂહલ

4. નીચેના શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દો લખો :

મધુર - _____

કૃષિક - _____

નેત્ર - _____

મુજબે - _____

5. સૂચવ્યા મુજબ કરો :

(1) ઉદાહરણ મુજબ શબ્દો બનાવો :

રસ - રસહીન

દયા -

રંગ -

માનવતા -

દર્પ -

(2) આ બનેલા શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.

(3) તમે બનાવેલાં વાક્યોમાં સંજ્ઞાની નીચે લીટી દોરો.

(4) આ વાક્યોમાં એક-એક વિશેષણ ઉમેરો.

(5) બધાં વાક્યો એક ફકરા સ્વરૂપે લખવાનો પ્રયત્ન કરો.

● પ્રવૃત્તિ

(1) કવિ કલાપીનાં બીજાં કાવ્યો મેળવો. દા.ત., ‘એક ઘા’, ‘રખોપિયાને’ વગેરે.

(2) તમારા શાળાભાગનાં વૃક્ષોનો એક પ્રોજેક્ટ તૈયાર કરો, જેમાં તમને પસંદ દસ વૃક્ષોનાં નામ, એ વૃક્ષોને ઊગવા માટે જરૂરી ખાતર, પાણી, એ વૃક્ષોના ઉપયોગો, એનું આયુષ્ય વગેરે વીગતો આવરી લેવી.